

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת מסעי: הגורל בהלכה

מעשה שאירע לפני שנים רבות, אז התעוררה שאלה בין שני אחים שירשו מאביהם ספר תורה יקר ערך השייך לרב משה מפשוורסק, מי יזכה בספר תורה? השניים החליטו להטיל בניהם גורל, ומי שיזכה גורל יזכה בספר תורה וישלם חצי משווי לאחיו. הגורל הוטל, הזוכה זכה, אך האח שהפסיד מערער על כך שלא מועיל גורל לקבוע למי שייך ספר התורה.¹

בפרשת השבוע מתוארת חלוקת הארץ העתידית לשבטים, באמצעות גורל:

והַתְּנַחֲלֶתֶם אֶת הָאָרֶץ בְּגֹרֶל לְמִשְׁפְּחֹתֵיכֶם לְרַב תִּרְבּוּ אֶת נַחֲלֹתוֹ וְלִמְעַט תִּמְעִיט אֶת נַחֲלֹתוֹ אֶל אֲשֶׁר יֵצֵא לוֹ שָׁמָּה הַגּוֹרֶל לוֹ יִהְיֶה לְמִטּוֹת אֲבֹתֵיכֶם תִּתְּנָחֲלוּ.²

ואכן כך אירע בפועל, כפי שמתארים חז"ל שהגורל שולב עם האורים והתומים:

אלעזר מלובש אורים ותומים ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו, וקלפי של שבטים וקלפי של תחומין מונחין לפניו, והיה מכוון ברוח הקודש ואומר: זבולון עולה - תחום עכו עולה עמו, טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו זבולון, טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום עכו.³

גורל בידי ממונות

מהלגיטימיות ההלכתית של הגורל בחלוקת הארץ, למדו חז"ל⁴ גם לחלוקת קרקעות בין יורשים באמצעות גורל. אולם, הראשונים נחלקו במהותו של הגורל, האם הגורל יוצר קניין בו נקנה החלק לזוכה ללא כל צורך במעשה קניין, או שמא הגורל רק מברר למי שייך החלק אבל על הזוכה בחלק לעשות מעשה קניין?

יש הסוברים⁵ שבכוחו של הגורל ליצור קניין, כפי שאכן אירע בחלוקת הארץ שכל שבט זכה בנחלתו ללא כל צורך לבצע בקרקע מעשה קניין. בכך, האורים והתומים נועדו רק לחזק בליבם של ישראל את תוצאות הגורל שלא יערערו אחריו, אך אין בהם כל התערבות בתוצאות הגורל שהוא יצר את הקניין.⁶ לעומת זאת, יש הסוברים⁷ שאין בכוחו של הגורל לחוד ליצור קניין אלא הוא מהווה רק בירור למי שייך החלק שעלה לו בגורל. לאחר מכן, כדי לממש את זכייתו בגורל עליו לעשות מעשה

¹ שו"ת בית שלמה (ח"מ סימן מט). מקרה דומה מובא באוהב ישראל (ליקוטים חדשים מגילת אסתר ד"ה ותען אסתר).

² במדבר (לג, נד). ראו כן גם: במדבר (כו, נה-נו).

³ בבא בתרא (קכב ע"א); רש"י (במדבר כו, נד). על הגורל כמשקף את קביעת ההשגחה העליונה, ראו: שו"ת הגאונים (ירושלים תש"כ, סימן ס - הובא במרגליות הים, מג ע"ב אות י) [אך ראו: הרב חיים דוד הלוי, שו"ת מים חיים ח"א סימן יט: 'אין שום מקור נאמן שניתן לסמוך עליו שזו אכן תשובת גאונים']; שו"ת חוות יאיר (סימן סא); תפארת ישראל (תמיד פ"א מ"ב יכין אות לו). יש שצינו למשלי (טז, לג): "בְּחִיק יוֹטֵל אֶת הַגּוֹרֶל וּמִיָּה כֹל מִשְׁפָּטוֹ", כמקור לרעיון זה; מלבי"ם (שם); פרי צדיק (שמות שושן פורים אות ב); שמועות הראי"ה (פרשת פנחס, עמוד 24); בשמן רענן (ח"ב עמוד מב). לאור זאת יובו דברי הספורנו (במדבר לד, ב) שלא חלקו בגורל את עבר הירדן שאין בה קדושת ארץ ישראל ואינה מושגחת.

⁴ בבא בתרא (קו ע"ב).

⁵ רשב"ם (בבא בתרא קו ע"ב); רמב"ם (הל' שכנים פ"ב הי"א); לחם משנה (שם), בדעת הרשב"ם והרמב"ם; שולחן ערוך (ח"מ סימן קעג סעיף א-ב).

⁶ רשב"ם (בבא בתרא קכו ע"א ד"ה והיה); שיטה מקובצת (בבא בתרא קו ע"ב ד"ה והר"ן), בשם הר"ן.

⁷ שו"ת הרא"ש (כלל צח סימן ב); לחם משנה (הל' שכנים פ"ב הי"א), בדעת הראב"ד; רמ"א (ח"מ סימן קעג סעיף ב).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

קניין. לדבריהם, דווקא בחלוקת הארץ שהיו גם אורים ותומים אז נוצר קניין, אבל כיום בהעדר אורים ותומים אין בכוחו של גורל בלבד ליצור קניין.

אולם, כתבו הפוסקים שיש לצמצם את המחלוקת בהבנת מהותו של הגורל, שכן יכולתו של הגורל ליצור קניין שאין צורך לאחריו במעשה קניין בחפץ היא רק במקרים בהם היה לזוכה הגורל חלק בדבר מקודם, כדוגמת חלוקת הארץ, חלוקת ירושה וחלוקת השותפים, שהמכנה המשותף בניהם הוא שיש לכולם חלק קנייני ברכוש המתחלק. אבל במקרה בו לא הייתה שייכות קניינית בדבר לפני הטלת הגורל, אזי אין בכוחו של הגורל ליצור קניין חדש אלא הוא רק מברר.

לאור זאת נשוב למקרה בו פתחנו, כאשר האחים היורשים הטילו גורל מי יזכה בספר התורה ואחד מהם ערער על תוצאות הגורל, פסק רב שלמה דרימר⁸ שאין כל מקום לערער על תוצאות הגורל, שכן במקרה זה של חלוקת יורשים תוצאות הגורל יצרו קניין שלא ניתן לערער עליו ולחזור ממנו.

כמו כן, כאשר נערכו בחירות בין שני רבנים לתפקיד רב עיר והתוצאות היו שוות, החליטו להטיל גורל בין שני המועמדים. לאחר התוצאה, ערער המפסיד על הלגיטימיות של הגורל במקרה זה. הדבר הובא לידי הרב עובדיה יוסף⁹ שפסק שאכן אין משמעות הלכתית לגורל במקרה זה, שכן רק בחלוקת הארץ, השותפים והיורשים שלכל אחד מהם היה חלק קנייני מקודם, הגורל יוצר קניין, אך במקרה שלפנינו אין הגורל יוצר קניין.

גורל בדיני נפשות

הטלת גורלות אינה רק בעניינים ממוניים, אלא גם בדיני נפשות, לדוגמה: שאול המלך הטיל גורל לבדוק מי מהלוחמים עבר על הציווי ואכל, שעונשו מוות;¹⁰ המלחים הטילו גורל לקבוע 'בְּשָׁלְמִי הָרָעָה הַזֹּאת לָנוּ',¹¹ ואז יונה עלה בגורל והוטל לים; דוד המלך הטיל גורל לקבוע מי מצאצאי שאול המלך יומת,¹² כעונש על מעשיו של שאול בהריגת אנשי נוב עיר הכהנים ובכך נמענה פרנסתם של הגבעונים.¹³ האם מאירועים אלו ניתן ללמוד שאפשר לקבוע את מותו של אדם באמצעות גורל? בשאלה זו הסתפק הרב מרדכי מיכאל יפה,¹⁴ בקבוצת אנשים בספינה המטלטלת בים הסוער, כאשר האפשרות להצלתם היא להקל ממשא הספינה. האם מותר להטיל גורל מי מהאנשים יושלך מהספינה אל הים?

לדעת הרב משה בן אברהם מגזע צבי,¹⁵ מהמקרים אותם הזכרנו ניתן ללמוד שאפשר להטיל גורל ובאמצעותו לחרוץ את גורלו של האדם למיתה. אולם הרב עוזיאל אלחאיך¹⁶ שלל אפשרות זו ללמוד

⁸ שו"ת בית שלמה (חו"מ סימן מט).

⁹ שו"ת יביע אומר (חו"מ סימן ד).

¹⁰ שמואל (א, יד, כד-מז).

¹¹ יונה (א, ז).

¹² שמואל (ב, כא-ט); יבמות (עט ע"א).

¹³ בבא קמא (קט ע"א).

¹⁴ שו"ת מרי"ם יפה (סימן קטז).

¹⁵ תפארת למשה (יו"ד סימן קנז ד"ה בשי"ע לא). הובאו דבריו בפתחי תשובה (יו"ד סימן קנז אות יג). כ"כ: סנהדרי קטנה (עב ע"ב ד"ה וכל).

¹⁶ משכנות הרועים (אות ג סימן ח - גורל). כ"כ: חזון איש (יו"ד הל' עבודת כוכבים סימן סט ס"ק א ד"ה בפ"ת).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ממקרים אלו שהם היו חריגים,¹⁷ שהרי למדנו¹⁸ שאם הגויים אומרים לקבוצת יהודים למסור להם איש אחד, ואם לא הם יהרגו את כולם, אזי אין למסור להם אף אחד וייהרגו כולם. ואם הייתה אפשרות להטיל גורל בדיני נפשות, מדוע לא הוצעה ההצעה להטיל גורל ולקבוע מי מהאנשים ימסר למיתה, דבר המוכיח שלא ניתן להטיל גורל בדיני נפשות.

בספר חסידים מובאים שני מקרים הנראים כסותרים - במקרה הראשון¹⁹ התיר להטיל גורל לקבוע מי מאנשי הספינה יוטל לים, במקרה והספינה עומדת לטבוע ושאר הספינות שטות בשלווה, כפי שהיה אצל יונה והוטל הגורל. במקרה השני²⁰ הוא אסר להטיל גורל במקרה והספינה עומדת לטבוע, ואין ללמוד מגורל יונה לזמן הזה.

יש שכתבו²¹ שרבי יהודה החסיד חזר בו מדבריו הראשונים ויש להכריע כפי המקרה השני המאוחר יותר בספר, ולדבריו אסור להטיל גורל בדיני נפשות. אך יש שהבחינו²² בין המקרים - במקרה הראשון מדובר על מקרה פלאי, הים סוער רק סביב ספינה אחת לעומת יתר הספינה ששטות בשלווה, כפי שהיה אצל יונה, אז מותר להטיל גורל ולחרוץ את חייו של האדם. לעומת המקרה השני בו מדובר על דרך טבעית, שהים סוער וכל הספינות בסכנה, אז אין להטיל גורל, משום שאינו דומה מקרה זה לגורל יונה.

מעשה שהיה ברוסיה בעת שנאסר על לימוד תורה, אז התכנסו יהודים ללמוד תורה בצוותא. לרוע מזלם, מקום מחבואם נודע, ולא נותר להם אלא לברוח לחדר ההסקה במקום. הבעיה היא, שחדר זה אינו יכול להכיל את כל קבוצת האנשים. על כן החליטו להטיל גורל מי יזכה להיכנס לחדר ולהינצל.²³ הרב אברהם דוד הורוויץ טען, שאמנם אין להטיל גורל בדיני נפשות, היינו לקבוע באמצעותו מי ימות, אבל כן מותר להטיל גורל להצלה.

גורל הגר"א

גורל הגר"א הוא גורל המיוחס לגר"א, ואשר נערך באמצעות פתיחת ספר תנ"ך באופן אקראי וקישור הפסוקים המופיעים בעמוד שנפתח לשאלה העומדת על הפרק. מטרתו היא לקבל תשובה לשאלות בעלות חשיבות רבה. אמנם, נאסר להטיל גורל כדי לדעת עתידות²⁴ משום שנאמר 'תמים תהיה עם ה' אלוהיך'. לדעת הרב שלמה קלוגר,²⁵ האיסור הוא לקבוע את העתיד באמצעות הגורל, אבל לברר ספיקות ולהכריע בין שני צדדים מותר. זאת ועוד, הפוסקים²⁶ כתבו שהאיסור הוא כאשר האדם

¹⁷ ראו: חזון איש (יו"ד ה' עבודת כוכבים סימן ס"ק א ד"ה בפ"ת); שו"ת יביע אומר (ח"ו ח"מ סימן ד אות ב).

¹⁸ ירושלמי (תרומו פ"ח ה"ד); רמ"א (יו"ד סימן קנז סעיף א).

¹⁹ ספר חסידים (סימן תרעט).

²⁰ ספר חסידים (סימן תשא).

²¹ כנסת הגדולה (הגהות בית יוסף ח"מ סימן קעג אות ג); שו"ת יביע אומר (ח"ו ח"מ סימן ד אות ד).

²² מדרש תלפיות (ענף גורל); הרב ראובן מרגליות (פירוש לספר חסידים, סימן תשא); שו"ת ציץ אליעזר (חלק יח סימן מח אות ב ד"ה אבל באמת).

²³ שו"ת קנין תורה בהלכה (ח"ה סימן קטז).

²⁴ תוספות (שבת קנז ע"ב ד"ה כלדאי); שולחן ערוך (יו"ד סימן קעט סעיף א); רמ"א (שם).

²⁵ שו"ת האלף לך שלמה (או"ח סימן סב).

²⁶ שו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן תנד); שם סימן תתנו).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

סומך לחלוטין על הגורל ולקבוע את העתיד על-פיו, אך אם רצונו לקבל ייעוץ ולחזק את החלטתו האישית הדבר מותר. לאור דברים אלו כתב החיד"א²⁷ להסביר את המנהג²⁸ שכאשר האדם מתלבט ומסתפק ומעוניין לקבל עצה טובה, הוא יכול לפתוח ספר קודש באופן אקראי ולמצוא בו עצה, וזהו כגורל המותר, בבחינת 'וכל מעשיך בספר נכתבים'.²⁹ ואכן, הרב צבי פסח פראנק הורה לערוך גורל הגר"א להכריע בספק זהות 12 חללי גוש-עציון, והגורל נערך ע"י הרב אריה לוי,³⁰ שכן היה מדובר על גורל להכרעה בספקות.

²⁷ שו"ת חיים שאל (ח"ב סימן לח אות מא); שיורי ברכה (יו"ד סימן קעט אות ו).
²⁸ חולין (צה ע"ב); מדרש (ילקוט שמעוני, משלי רמז תתקס); מדרש (תנחומא, יתרו סימן ז אות ז); פסיקתא דרב כהנא (פיסקא יב בחודש השלישי אות יב).
²⁹ שפתי צדיקים (לרנר, פרשת בהר ד"ה ושמעתי בשם).
³⁰ איש צדיק היה (עמוד 111-117).